

МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ НА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

З'ясовано механізм кримінально-правового реагування на вчинення злочину. Проаналізовано заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи у разі вчинення нею злочину. Досліджено співвідношення «інших заходів кримінально-правового характеру» із формами реалізації кримінальної відповідальності. Встановлено, що кримінально-правове реагування на вчинений злочин може виражатися і у формі притягнення винного до кримінальної відповідальності, і у формі звільнення його від такої відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, заходи кримінально-правового характеру, покарання.

Постановка проблеми. Якщо розглянути кримінальний закон, то в ст. 1 зазначено, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та які покарання застосовуються до осіб, що їх учинили. Із цього можна зробити висновок, що за вчинення злочину неминуче настає покарання.

Однак у ч. 3 ст. 3 КК України вказано, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. З огляду на це очевидно, що кримінальне право має інші, крім покарання, заходи кримінально-правового впливу. Зокрема відповідно до ч. 1 ст. 97 КК України неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. В цих випадках суд застосовує до нього примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України. Як видається, дихотомія «злочин – покарання» похитнулася. Про це свідчить також законодавчі зміни в КК України, якими було введено нову категорію «інші заходи кримінально-правового характеру». А у ч. 2 ст. 373 Кримінального процесуального кодексу України вказано, що якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від

покарання чи від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність.

Стан дослідження. У теорії кримінального права встановлення переліку можливих видів реакції суспільства на вчинення злочину досліджували Ю. В. Баулін, А. А. Березовський, Є. М. Вечерова, Н. О. Гурторова, К. П. Задоя, А. А. Музика, О. В. Козаченко, М. І. Панов, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, Г. З. Яремко та ін.

Дослідження в сфері кримінально-правового впливу зводились до розкриття поняття кримінальної відповідальності та її форм, «інших кримінально-правових наслідків», «інших заходів кримінально-правового характеру».

Мета. Відповідно до цього вважаємо доцільним проаналізувати механізм кримінально-правового реагування на вчинення злочину, встановити, які ж заходи кримінально-правового впливу застосовуються до особи у разі вчинення нею злочину.

Виклад основних положень. У сучасному тлумачному словнику української мови механізм визначається як внутрішня будова, система чогось або сукупність станів, процесів, із яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [1].

Відповідно до цього, можна зазначити, що механізм кримінально-правового впливу складається із системи заходів, які застосовуються до особи у разі вчинення нею злочину. Зауважимо, що кримінальне право поширює свою дію не тільки на осіб, які вчинили злочин, але й які вчинили суспільно небезпечні посягання, що не є злочином (діяння неосудних осіб; осіб, які не досягнули віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність тощо), а також і на юридичних осіб. Окрім того, кримінальне право регулює поведінку правослухняних громадян, дає їм певні права (на необхідну оборону, на заподіяння шкоди в умовах уявної оборони, крайньої необхідності, виправданого ризику тощо).

З огляду на предмет запропонованого наукового дослідження далі буде розглянуто механізм кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин.

Відповідно до абзацу 1 п. 2 Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність) зазначено, що особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин, є кримінальна відповідальність.

Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в результаті, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила

злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду [11].

Своєю чергою, у КК України часто йдеться про кримінальну відповідальність (наприклад, ст. 2 називається «Підстава кримінальної відповідальності», розділ II – «Закон про кримінальну відповідальність», розділ IX – «Звільнення від кримінальної відповідальності»). Водночас у КК України не розкрито поняття кримінальної відповідальності.

У науці кримінального права спостерігається чимало позицій щодо поняття кримінальної відповідальності. Однак, як зазначає В. К. Гришук, крізь розмаїття поглядів учених-криміналістів проглядається однаковість, подібність або переважність позицій у частині методологічних підходів до аналізу сутнісних ознак поняття феномена негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Першим є те, що кримінально-правова відповідальність людини розглядається як вид юридичної відповідальності. Друге – що розуміння поняття кримінально-правової відповідальності людини пов'язують з її кримінально-протиправною, суспільно небезпечною, свідомою, вольовою поведінкою; це закономірний наслідок учинення нею злочину. Третім – що оцінка цієї поведінки людини як правослухняної чи кримінально-протиправної здійснюється компетентними органами держави. Четвертим – що наслідком оцінки поведінки людини як кримінально-протиправної є застосування компетентними органами держави заходів впливу, передбачених чинним законодавством. П'ятим – що суттю застосованих заходів впливу до винної особи є певні негативні наслідки у виді позбавлень чи обмежень або позбавлень і обмежень особистого майнового чи іншого характеру. Шостим – що кримінально-правову відповідальність людини слід розглядати у зв'язку з кримінальними правовідносинами [5, с. 61]. Тобто, кримінальна відповідальність визначається як форма реалізації охоронних кримінально-правових відносин, яка охоплює державний осуд злочину та особи, яка його вчинила, що за загальним правилом поєднується із здійсненням стосовно такої особи державного примусу у вигляді застосування заходів кримінально-правового впливу [12, с. 139].

Отже, кримінальна відповідальність особи, яка вчинила злочин, об'єктивно втілюється у тих чи інших кримінально-правових заходах впливу, що обираються судом. Ці заходи в їх різних виявах становлять форми реалізації кримінальної відповідальності. Формами реалізації кримінальної відповідальності є порядок втілення у регульовані суспільних відносин кримінально-правового впливу як реакції держави на вчинений злочин, що виявляється у державному засудженні конкрет-

ної особи, визнаної винною у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння, а також у передбачених КК України обмеженнях особистого, майнового або іншого характеру, чітко визначених обвинувальним вироком суду [8, с. 252].

Практично всі вчені визнають, що формами кримінальної відповідальності є: 1) кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; 2) кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; 3) кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування [2; 10, с. 70–71; 12, с. 142–144]. Ці форми мають певне законодавче підґрунтя.

Так, перша форма полягає в осуді особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання. Зокрема у КК України передбачені випадки, коли суд не призначає винному покарання: втрата особою, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, суспільної безпеки внаслідок бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці (ч. 4 ст. 74 КК України); закінчення визнаних у ст. 49 КК України строків давності (ч. 5 ст. 74 КК України); вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості неповнолітнім, до якого з урахуванням його щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки застосовуються примусові заходи виховного характеру, а не покарання (ст. 105 КК України).

Друга форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання та його реальним відбуванням. У цьому разі до змісту кримінальної відповідальності належать два її заходи: покарання та судимість.

Третя форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється. Маються на увазі такі ситуації: звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст.ст. 75–79, 104 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.ст. 80, 106 КК України) тощо.

Отже, можна зробити висновок, що особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності. Своєю чергою, кримінальна відповідальність реалізується в: 1) осуді без призначення покарання; 2) осуді із призначенням покарання.

Покарання у поєднанні з осудом і судимістю може мати такі види: 1) призначення покарання і його реальне відбування; 2) призначення покарання і звільнення від його відбування.

Значимо, що у вказаному Рішенні Конституційного Суду України також зауважено, що кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. Тут простежується те, що кримінальна відповідальність не обов'язково означає покарання.

Можливе застосування інших заходів кримінально-правового характеру. Як зазначає Г. З. Яремко, йдеться про новий кримінально-правовий баланс: «Злочин – заходи кримінально-правового характеру» [14, с. 91].

В юридичній літературі немає єдиного підходу щодо визначення поняття заходів кримінально-правового характеру. На думку Є. М. Вечерової, під ними необхідно розуміти передбачені КК України (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить усі ознаки складу злочину [4, с. 126]. О. В. Козаченко під заходами кримінально-правового характеру пропонує розуміти передбачені кримінальним законом (Загальною й Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння з метою реалізації і цілей кримінальної відповідальності та покарання, і з метою відновлення порушеного права, надання медичної допомоги, перевиховування [7, с. 242].

А. М. Ященко пропонує під заходами кримінального характеру розуміти засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значущих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи, навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності, і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей [15, с. 777].

Отже, в узагальненому виді заходи кримінально-правового характеру можна визначити як передбачені КК України заходи, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин чи суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Зокрема Г. З. Яремко в результаті дослідження положень Загальної частини КК зробила висновок, що систему заходів кримінально-правового характеру утворюють: 1) призначення покарання; 2) призначення покарання із звільнення від його відбування; 3) відбування призначеного покарання із звільнення від подальшого його відбування; 4) відбування призначеного покарання із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким; 5) судимість; 6) призначення примусових заходів медичного характеру поряд із покаранням (до особи, яка

вчинила злочин у стані обмеженої осудності (ч. 2 ст. 20, п. 2 ст. 93) або вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (ч. 3 ст. 19, п. 3 ст. 93)); 7) призначення примусового лікування поряд із покаранням (ст. 96); 8) застосування спеціальної конфіскації (ст. 96-1); 9) застосування примусових заходів виховного характеру у порядку звільнення від покарання неповнолітнього, який вчинив злочин (ст. 105) [14]. Зазначені кримінально-правові заходи згадуються у контексті розкриття змісту кримінальної відповідальності, тобто є реалізацією кримінальної відповідальності.

Загалом слід підкреслити, що у теорії кримінального права встановлення переліку заходів кримінально-правового характеру, зокрема тих, до яких додається прикметник «інші», зміщується у площину можливого співвіднесення цих заходів із формами реалізації кримінальної відповідальності. Так, Ю. А. Пономаренко зазначає, що не є кримінальною відповідальністю окремі заходи впливу на особу, яка вчинила злочин, що хоч і передбачаються кримінальним законодавством, проте не полягають в обмеженні її прав чи свобод [10, с. 66]. Зауважене стосується низки заходів, окремі з яких належать до так званих «інших заходів кримінально-правового характеру».

Зокрема науковець вказує, що здебільшого з описаних у ст. 96-2 КК України випадків спеціальна конфіскація застосовуватиметься до майна, на яке у його володільця право власності не виникає, то й обмежувати його під час її застосування не доводиться. У зв'язку з викладеним спеціальну конфіскацію не можна вважати кримінальною відповідальністю [10, с. 66–67]. Ю. А. Пономаренко також зазначає, що не за вчинення злочину застосовується й спеціальна конфіскація у тих виняткових випадках, коли вона стосується майна, стосовно якого в особи існує право власності. Йдеться, зокрема, про випадки, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 96-1 КК України (законно надбане майно, що призначалося (використовувалося) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення) та п. 4 тієї ж статті (засоби чи знаряддя вчинення злочину, які не вилучені з цивільного обороту) [10, с. 67]. В цьому випадку спеціальна конфіскація є «заходом безпеки», який переважно застосовують до особи для запобігання вчиненню нею нових злочинів [9, с. 63–67].

К. П. Задоя вважає, що примусове лікування є «реакцією» держави не на порушення особою норм кримінального права, а на стан її здоров'я. Відтак цей правовий захід із загальнотеоретичного погляду також (як і примусові заходи виховного та медичного характеру та

спеціальну конфіскацію) слід вважати «заходом захисту», а не заходом юридичної відповідальності [6, с. 46].

Загалом у літературі поширеною є позиція, що підставою застосування примусових заходів медичного характеру є не вчинення злочину, а необхідність лікування наявного в особи психічного захворювання. Сутність примусових заходів виховного характеру свідчить про те, що застосовуються вони у зв'язку із необхідністю усунення прогалин у вихованні неповнолітнього, а не за вчинення ним злочину [10, с. 67]. Можна погодитись із тим, що ці заходи не передбачені для відплати за вчинений злочин. Так, сутністю примусових заходів медичного характеру та примусового лікування є не покарання, а певне обмеження особистої свободи з метою лікування особи. Примусові заходи виховного характеру також не передбачені для відплати за вчинене. Вони застосовуються для виправлення та виховання неповнолітніх злочинців. Однак їхнє застосування пов'язане з вчиненням саме злочину. Так, підставою застосування примусових заходів медичного характеру є вчинення злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК (ч. 2 ст. 20, ст. 93 КК України). Примусове лікування застосовується до особи, яка вчинила злочини та має хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ст. 96 КК України). Спеціальна конфіскація – у випадку вчинення злочину чи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК (ст. 96-1 КК України).

Отже, буквальне тлумачення кримінального закону дає змогу зробити висновок, що фактичною підставою застосування цих заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили злочин, є вчинення злочину. І цей факт свідчить про правомірність «вмонтування» норм про інші кримінально-правові наслідки до кримінального права [3, с. 242]. Використання словосполучення «караність та інші кримінально-правові наслідки» відображає змішану природу деяких інститутів кримінально-правового регулювання, що зумовлюється потребою у відповідній реакції соціуму на суспільно небезпечні діяння шляхом «запозичення» для цього окремих заходів і важелів, характерних феноменам інших сфер суспільного життя (медицини, психіатрії, педагогіки, психології, інших галузей права тощо) [3, с. 229].

Принагідно доцільно зауважити, що формою реагування держави на вчинення злочину є також звільнення від кримінальної відповідальності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 44 КК України особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом. Йдеться про загальні (ст.ст. 45–49, 97

КК України) і спеціальні (ч. 2 ст. 111, ч. 4 ст. 212 КК України тощо) випадки звільнення. Звільнення від кримінальної відповідальності може бути визначено як відмова держави від засудження особи, яка вчинила злочин і від застосування щодо останньої примусу у вигляді покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

У літературі звільнення від кримінальної відповідальності вважається заохочувальним заходом кримінально-правового впливу. Як зазначає М. І. Хавронюк, заохочувальними заходами кримінально-правового впливу є такі, що спонукають особу до поведінки, яка дає змогу вирішити кримінально-правовий конфлікт без державного примусу, «з найменшими втратами» для особи та інших суб'єктів відповідних правовідносин [13, с. 6–7].

Загальними цілями звільнення від кримінальної відповідальності вважаються виправлення особи, загальна та спеціальна превенція, відновлення порушеного права та відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Висновки. Отже, механізм кримінально-правового реагування на вчинений злочин може виражатися і у формі притягнення винного до кримінальної відповідальності, і у формі звільнення його від такої відповідальності (наприклад, ст.ст. 45–47 КК України, ч. 1 ст. 97 КК України). В межах кожного різновиду кримінально-правового впливу функціонує система заходів, які, будучи способами існування та вияву змісту останнього, забезпечують гнучкість реагування на суспільно небезпечне посягання.

Кримінальна відповідальність є заходом кримінально-правового впливу на фізичну особу, яка вчинила злочин, і процесуально передбачає наявність обвинувального вироку, який набрав чинності. Водночас до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, необов'язково застосовується покарання.

Можливе також звільнення від покарання чи подальшого його відбування, або ж застосування інших заходів кримінально-правового характеру разом чи окремо від покарання. До інших заходів кримінально-правового впливу, що можуть застосовуватися до фізичних осіб, які вчинили злочин, належать примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, примусові заходи виховного характеру.

Отож, нині є всі підстави стверджувати, що Кримінальний кодекс України є правовою основою для кримінально-правового реагування з боку держави на вчинення злочинів. Реагування на вчинення злочинів здійснюється шляхом застосування встановлених КК України кримінально-правових заходів. Ці заходи за своєю суттю

та функціональним призначенням є різними, але всі вони пов'язані із учиненням злочину.

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/>

2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю. В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.

3. Борисов В. І. Інші кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння / В. І. Борисов, В. С. Батиргареева // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 228–251.

4. Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є. М. Вечерова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 124–126.

5. Грищук В. К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності / В. К. Грищук // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 50–65.

6. Задоя К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб / К. П. Задоя // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 4. – С. 42–53.

7. Козаченко О. В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів / О. В. Козаченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 238–242.

8. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посібник / І. І. Митрофанов; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. – Одеса: Фенікс, 2015. – 576 с.

9. Пономаренко Ю. А. Заходи безпеки за кримінальним правом України / Ю. А. Пономаренко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 9. – С. 63–67.

10. Пономаренко Ю. А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України / Ю. А. Пономаренко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право». – 2013. – Вип. 20. – С. 65–72.

11. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

12. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

13. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? (частина 1) / М. І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – 2013. – № 21 (934). – С. 6–7.

14. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру / Г. З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. – № 4 (25). – С. 89–92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2014_7_4_15.pdf.

15. Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність / А. М. Ященко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 775–783 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf

Устрицкая Н. И. Механизм уголовно-правового реагирования на совершение преступления

Выяснен механизм уголовно-правового реагирования на совершение преступления. Проанализированы меры уголовно-правового характера, применяемые к лицу в случае совершения им преступления. Исследовано соотношение «иных мер уголовно-правового характера» с формами реализации уголовной ответственности. Установлено, что уголовно-правовое реагирование на совершенное преступление может выражаться и в форме привлечения виновного к уголовной ответственности, и в форме освобождения его от такой ответственности.

Ключевые слова: уголовная ответственность, меры уголовно-правового характера, наказания.

Ustrytska N. I. Mechanism of Criminal Law Responses to the Crime

The mechanism of criminal law responses to a committed crime has been established. The measures of the criminal law nature administered to a person, who has committed a crime, have been analyzed. The relationship of «other measures of criminal law nature» with other forms of realization of criminal responsibility has been investigated.

In particular, it has been established, that the mechanism of the criminal law response to a committed crime can be expressed both in the form of bringing a guilty person to criminal responsibility and in the form of relief of such a responsibility (e. g., Article 45 of the Criminal Code of Ukraine, Article 46 of the Criminal Code of Ukraine, Article 47 of the Criminal Code Ukraine, Part I Article 97 of the Criminal Code of Ukraine). Within every kind of criminal law influence, there is a system of measures, which, as means of existence and manifestation of the content of the latter, provide for flexibility to respond to a socially dangerous encroachment.

Criminal responsibility is a measure of criminal law influence upon an individual, who has committed a crime, and in the procedural aspect provides for the presence of the conviction, which came into force. At the same time, a punishment is not necessarily always administered on a person convicted of a crime. Release from a punishment or from a further execution of punishment, or the use of other measures of the criminal law nature, together or separately from punishment, are also possible. Other criminal law measures of influence that can be administered to persons, who have committed crimes, include compulsory medical measures, compulsory medical treatment, special confiscation, and forced educational measures.

Key words: criminal responsibility, measures of criminal law, punishment.

Стаття надійшла 14 березня 2016 р.